

УДК 82.091 Г69

Г. Ю. Горенок,
кандидат філологічних наук, доцент
(Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка)

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ШЕКСПІРОВОГО ГАМЛЕТА В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Дослідження присвячене проблемам інтерпретації традиційного образу Гамлета і гамлетизму у європейській літературі першої половини ХХ ст. У статті здійснено порівняння національних типів гамлетизму в його зв'язках із психологією та філософією з огляду на специфіку історичного розвитку літератури.

Трагедію В. Шекспіра "Гамлет" чекала цікава та дуже різноманітна рецепція в європейській літературі. Цей твір виявився своєрідним згустком проблем та питань, над якими замислювалося кожне покоління після В. Шекспіра.

Наша розвідка присвячена інтерпретації образу Гамлета і гамлетизму в системі ідейно-естетичних, психологічних та філософських координат у європейській літературі першої половини ХХ ст. Окреслена проблематика передбачає вивчення сутності національних Гамлетів, розгляд функціонування цього образу в синхронії та діакронії, що дозволяє виявити спільні та відмінні тенденції його інтерпретації в різних національних літературах.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що тема Гамлета і гамлетизму в кожній національній літературі складає окрему галузь дослідження, а такої розвідки немає в українському літературознавстві. Ми зазначаємо принципову важливість цього питання в аспекті національної (української) рецепції і специфіки Гамлета як традиційного образу та українського варіанту гамлетизму, над яким свого часу замислювались Іван Франко, Дмитро Донцов, Євген Маланюк, Максим Рильський. Актуальність обраної проблеми зумовлена також контекстом широко презентованих у сучасному українському літературознавстві досліджень, присвячених сутності, типології та функціонуванню так званих традиційних образів, оскільки йдеться про доцільність вивчення літературознавчих процесів на матеріалі їх функціонування.

Метою дослідження є інтерпретація образу Гамлета в українській, російській, англійській літературах, встановлення національних тенденцій та загальних закономірностей функціонування цього традиційного образу і явища гамлетизму в європейській літературі першої половини ХХ ст.

Предметом дослідження є образ Гамлета як традиційний образ європейської літератури та явище гамлетизму у європейській літературі в його символіко-семантичних зв'язках з філософією і психологією відповідної епохи. Ця проблематика вже частково розглядалася нами і дана розвідка є своєрідним доповненням і продовженням наших попередніх публікацій [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Щоб виявити характеристики традиційного образу Гамлета в європейській літературі початку ХХ століття ми беремо до уваги тенденції функціонування цього образу в попередні епохи. Інтерпретації образу героя Шекспіра в епоху романтизму мали неабиякий вплив на рецепцію та інтерпретацію образу Гамлета в культурі початку ХХ століття та спричинили появу гамлетизму. Використання порівняльно-історичного підходу при вивченні європейських Гамлетів доби романтизму дає змогу краще зрозуміти генетичну суть гамлетизму. Подібність різних національних Гамлетів та національних моделей гамлетизму обумовлена генетичною спільністю об'єкта рецепції та інтерпретації, тобто зверненням до тексту "Гамлета" В. Шекспіра.

Розглядаючи художні та теоретико-критичні інтерпретації образу Гамлета в епоху романтизму, ми виокремлюємо певні, типологічно близькі тлумачення. Саме подібність ситуації інтерпретаторів та їх сучасників до ситуації Гамлета Шекспіра і є причиною типологічних сходжень в інтерпретаціях різних країн. Спільні риси розуміння образу Гамлета є також результатом контактних зв'язків, оскільки ідейно-естетична думка Англії, Франції, Росії була означена художньою інтерпретацією Й. В. Гете та ідейно-естетичними тлумаченнями німецьких романтиків. Зазначимо, що у ХІХ столітті гамлетизм є не лише характеристикою літературних персонажів, а стає певним соціальним явищем, що характеризує суспільну позицію людини та її моральні пріоритети. Вивчення інтерпретацій Гамлета та явища гамлетизму в різних культурно-історичних контекстах дає змогу вести мову про своєрідність різних національних моделей гамлетизму.

Психологічні тлумачення постаті Гамлета мали вирішальний вплив на художні інтерпретації цього образу в європейській літературі першої половини ХХ століття. Психологічний підхід до художньої творчості, здійснений австрійським психоаналітиком З. Фройдом, – це інтерпретація смислу постаті Гамлета як відображення психіки і свідомості, психологічних мотивів та механізмів діяльності самого В. Шекспіра [11]. Ця інтерпретація є не лише застосуванням психоаналізу в галузі літератури, але й обґрунтуванням гамлетизму як психологічної категорії, що використовувалася психоаналітиком для мотиваційного пояснення поведінки людини.

Другим прикладом психологічного тлумачення трагедії В. Шекспіра стали праці Л. Виготського, який свої погляди на Гамлета змінював впродовж життя. Перша інтерпретація психолога – філософське осмислення буття через призму образу Гамлета [12: 3-163]. Друге дослідження про "Гамлета" – це соціально-психологічний підхід до трагедії Шекспіра [12: 313-343]. Інтерпретатор торкався важливих питань теорії літератури та розглядав естетичний вплив образу Гамлета на психіку реципієнта.

У зв'язку з зазначеними дослідженнями, підкреслимо, що психологічна (і психоаналітична) інтерпретації "повернули" ідейне та символічне значення образу Гамлета вбік психології людини: або самого Гамлета як людини, або внутрішньої (психологічної) біографії В. Шекспіра, або ж особистих біографій інтерпретаторів англійського драматурга. Психологічні аспекти в інтерпретації образу Гамлета були властиві не тільки психологам, але й навіть літературознавцям та філософам, зокрема М. Бахтіну [13: 88-89].

Розглядаючи специфіку сприйняття Шекспірового персонажа в європейських літературах першої половини ХХ століття, ми прослідковуємо, що образ Гамлета породжує різноманітні види гамлетизму, що позначені суспільно-культурною ситуацією країни в певний історичний момент. Наближення образу Гамлета до конкретних культурно-історичних подій є причиною його різноманітних трансформацій. Гамлет отримує національно-психологічні характеристики народу, який осмислює закономірності своєї дійсності у фокусі цього образу. Гамлет і гамлетизм "вбирає" у себе дух часу та індивідуальні переживання миття. Така полярність – індивідуальне "Я" і дух епохи – стає необхідною характеристикою майже кожного Гамлета в літературі та культурі ХХ століття.

Щодо явища гамлетизму, то воно розглядається нами передусім як особистісна та соціально-побутова персоніфікація образу героя Шекспіра, що є причиною появи різноманітних Гамлетів у літературі. При особистісній персоніфікації інтерпретатор у певний момент життя знаходить віддзеркалення свого "я" в образі Гамлета. Тому для когось Гамлет стає символом самотності, для іншого – втрати ідеалу, хтось бачить у ньому своє прагнення до дії, хтось свою тугу за кращим, а хтось свою збентеженість перед життям. При особистісній персоніфікації Гамлет стає тим, ким є його інтерпретатор, який прирівнює себе до нього. Інтерпретатор-Гамлет змінює аксіологічні доміанти традиційного образу Гамлета, актуалізуючи смисли, які суголосні його особистості.

При соціально-побутовій персоніфікації образу Гамлета інтерпретатор бачить своїх сучасників Гамлетами, розглядає вже їх ситуацію як ситуацію героя Шекспіра. Автор, поетично осмислюючи образ Гамлета Шекспіра, підкреслює подібність свого героя до Гамлета, надає образу Гамлета морально-психологічних характеристик свого сучасника. Стаючи співавтором Шекспіра, інтерпретатор, водночас, також відображує у своєму розумінні Гамлета стан епохи, представником якої він є. Саме тому гамлетизм є характеристикою не лише внутрішнього стану людини, а явищем і поняттям, що характеризує цілі суспільні настрої.

Персоніфікація образу Гамлета – це ідентифікація з психолого-філософськими характеристиками особистості Гамлета, що обумовлені ситуацією Гамлета. Особистість Гамлета втілює ситуацію, що є типовою для людини взагалі: пошук відповіді на питання "to be or not to be", пошук сенсу людського буття та визначення зі своїми морально-етичними нормами. Характеристики героя Шекспіра, що виявляються в ситуації Гамлета, є тією домінантою у змістовій структурі цього традиційного образу, що сприяє та визначає його традиціоналізацію в літературі. Сприймання дійсності, сконцентроване Шекспіром в образі Гамлета, є одвічним. Виходячи з таких міркувань, ми можемо твердити, що традиційний образ Гамлета абсорбував явище, яке хронологічно виходить далеко за межі епохи Відродження.

Гамлетизм як певне "вічне" явище людської культури є причиною і того, що ми часто знаходимо роздуми і міркування данського принца у творах та записках письменників, де немає прямих паралелей до трагедії Шекспіра, але герой проходить через ситуацію Гамлета, вирішує особистісно Гамлетові питання. Зокрема в щоденниках Л. Толстого, який, як відомо, категорично не сприймав трагедію "Гамлет" та її героя, знаходимо Гамлетові зізнання: "... мучив, раптом огорнувши мене, сумнів у всьому (курсив Л. Толстого. – Г.Г.)", "і зараз, хоча він не мучить мене, він сидить у мені", "навіщо? і що я таке?" [14: 182]. Поява персонажів, що мають схожі з Гамлетом характеристики, також пов'язана з поетичним переосмисленням культурного надбання традиції.

Для інтерпретацій постаті Гамлета у першій половині ХХ століття є характерним включення у смислову структуру образу психоаналітичних (З. Фройд, Т. С. Еліот, Дж. Джойс, М. Бахтін), психологічних (пізній Л. Виготський), релігійних (П. Флоренський, ранній Л. Виготський, Г. Гауптман), морально-етичних (С. Виспянський) та філософських теорій.

Ми виділяємо окремі риси, характерні для різних національних літератур, що залежали від особливостей національного менталітету та конкретних культурно-історичних обставин. Зокрема українські інтерпретації образу Гамлета – це насамперед віддзеркалення ідеологічних позицій інтерпретатора, колізій української дійсності, а вже потім переосмислення власне образу героя Шекспіра. Ставлення до гамлетизму не було однозначним в Україні. При особистісній персоніфікації образу для українського поета-Гамлета була актуальною дилема – співати хвалу новій добі,

спираючись на принципи соціалістичного реалізму, чи залишатися самим собою, не приховувати свої сумніви, викликані ідеологічною атмосферою тогочасної української дійсності. Тому дехто вбивав Гамлета в собі (М. Бажан), реконструюючи себе за вимогами влади, а дехто не приховував свою розгубленість перед новою "гуманністю", відмовлявся бути флейтою тоталітарного режиму, що призводило до арештів та заслань (Є. Плужник, З. Красівський). Зауважимо, що Є. Маланюк вважав гамлетизм взагалі характерною рисою української нації і бачив у ньому причину її поневолення, причини національних трагедій та поразок у визвольних змаганнях [15: 6]. Такі міркування Є. Маланюка були суголосними роздумам Д. Донцова, для якого гамлетики були однозначно негативними особистостями, нездатними на боротьбу чи опір. Д. Донцов писав з цього приводу: "Хто ж се є ці "свідомі завдань часу" герої? А саме ті, що поцілували пантофлю червоного папи... Їх галерея перейшла щойно перед нами. Розгублені, роздвоєні, знеохочені й зневірені, згрижені сумнівами, озлоблені, з надломаною душею, з розтраченими ідеалами, з затиснутими кулаками, шпурнуті на коліна ворожою дійсністю, розчаровані в своїй "інтелектуальній вітчизні" Росії, розчавлені між російсько-більшовицьким молотом і українсько-національним ковадлом – стоять безпорадно сі Гамлети (і просто кар'єристи) перед розбитим коритом..." [16: 87].

На відміну від українських, російські інтерпретації образу Гамлета – це переважно продовження деяких традицій німецьких романтиків (насамперед О. Блок, Б. Пастернак). При особистісній персоніфікації образу наголошувалися морально-етичні якості Гамлета, що призводило до протистояння оточенню. У російському гамлетизмі переважали філософські узагальнення, що мали характер особистих переживань.

У гамлетизмі англійському на першому місці були філософські рефлексії та намагання віднайти відповідь на питання про те, як направити хаотичний, ірраціональний світ і віднайти гармонію в собі та бутті. Для рецепції та інтерпретації образу Гамлета і явища гамлетизму в Англії була характерною особистісна і соціально-побутова персоніфікація образу та наслідування З. Фрейда в осмисленні психологічних характеристик образу героя Шекспіра (Т. С. Еліот, Дж. Джойс).

Діахронний розгляд літературної еволюції образу Гамлета демонструє виникнення гамлетизму як певної естетичної категорії, оскільки це явище присутнє в літературі від Гете до першої половини ХХ століття. Саме тому трагедія В. Шекспіра не втрачає своєї актуальності, а Гамлет надихає прозаїків і поетів на створення нових оригінальних творів. Кожне нове покоління відкриває в образі Гамлета щось своє, вважаючи його суголосним своїй добі, оскільки "художній феномен, твір мистецтва – це також його буття в сприйманні і інтерпретації читачів, і саме в цьому процесі встановлюються, усвідомлюються змістові обшири твору" [17: 645].

Ми виокремлюємо також своєрідні філософські інтерпретації "Гамлета" та гамлетизму в критичних статтях, дослідженнях, листуванні. У цих інтерпретаціях Гамлет уособлює вічний пошук істини, рефлексуючу особистість. Філософський аспект інтерпретації трагедії полягає в утвердженні певного погляду на життя (оптимістичного, скептичного чи песимістичного). Дмитро Наливайко справедливо зауважив, що гамлетівські питання – "зв'язок між рефлексією і дією, між гуманністю і насиллям, питання суперечливості й мінливості людської природи, відносності моральних понять тощо", – "набувають специфічної, навіть болісної актуальності для інтелігентської свідомості ХІХ – ХХ ст." [17: 647]. У цю добу гамлетизм характеризує процес становлення особистості, формування її світогляду, тобто оцінку людиною світу і себе в ньому. Гамлетизм вже є своєрідною філософською категорією, що відображає найзагальніші зв'язки і стосунки людини у бутті, спрямована на пізнання дійсності, її філософське осмислення. Так гамлетизм стає однією з основних ознак ХХ століття, певним екзистенціальним явищем, яке характеризує епоху.

Європейський гамлетизм має цікаву історію та певні особливості в кожній окремо взятій країні. В обсязі проаналізованих літературних явищ (від передісторії виникнення образу Гамлета – через психологію і психоаналіз – до інтерпретацій першої половини ХХ століття) ми маємо можливість говорити про три етапи рецепції образу Гамлета в європейській культурі. Ці три етапи творять своєрідну тріаду: від тези про Гамлета і гамлетизм як явища європейської літературної традиції (започаткованої Й. В. Гете та романтиками) через психологічну та психоаналітичну антитезу щодо гамлетизму у З. Фрейда і Л. Виготського, до ускладненого характеру цього образу в першій половині ХХ століття. Зрозуміло також, що ми можемо сперечатися, наскільки історія Гамлета і гамлетизм до інтерпретацій З. Фрейда були тезою чи наскільки психологія і психоаналіз перетворились у антитезу стосовно попередніх тлумачень Шекспірового героя. Але безперечним, однак, залишається той факт, що до часу психологічних і психоаналітичних інтерпретацій тлумачення образу Гамлета і гамлетизму зосереджувалося перш за все на тексті трагедії, а З. Фрейд переніс центр тяжіння на постать і психологію Вільяма Шекспіра.

Підсумовуючи досліджений нами матеріал, що стосується образу Гамлета і гамлетизму в літературі першої половини ХХ століття, ми можемо зробити висновок про синтетичний характер цього традиційного образу і явища, яке він породив. Йдеться не про проблемний модерністичний синтетизм (ідейно-естетичний), а про те, що образ Гамлета і гамлетизм у європейській літературі першої половини ХХ століття набуває синтетичних рис, оскільки вбирає в себе весь попередній

культурологічний досвід від текстології трагедії до психоаналітичної біографії В. Шекспіра. Саме між цими двома полюсами – текстом "Гамлета" та свідомістю його творця – розігрується драма сприйняття та найрізноманітніших інтерпретацій образу Гамлета і гамлетизму.

Різноманітні інтерпретації традиційного образу Гамлета і гамлетизму як явища творять своєрідний "конфлікт інтерпретацій" (П. Рікер). Але поза всяким сумнівом художня цілісність Гамлета як своєрідного і єдиного традиційного образу та гамлетизм як естетична категорія, що виникла на базі цього образу, дозволяють говорити вже не про конфлікт (котрий "знімається" у гегелівському значенні), а про діалог інтерпретацій. І цілком очевидно, що Гамлет і гамлетизм будуть цей діалог провадити ще не з одним поколінням читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горенок Г. Гамлет і гамлетизм в російській культурі Срібної доби // Літературознавчий збірник. – Вип. 17–18. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 90 – 104.
2. Горенок Г. Гамлет у поетичній та критичній спадщині Т. С. Еліота // Наукові записки Харківського національного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство – Випуск 4 (52). Ч. 2. – Харків: ППВ "Нове слово", 2007. – С. 84-92.
3. Горенок Г. Німецький гамлетизм як історико-літературна проблема // Матеріали IV Міжвузівської конференції "Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур". – Ч. 2. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 240 – 242.
4. Горенок Г. Образ Гамлета у творчості Миколи Бажана // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – Вип. 28. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2006. – С. 125 – 128.
5. Горенок Г. Рецепція та інтерпретація Гамлета Шекспіра в Україні кінця ХІХ століття // Наукові записки Харківського національного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія літературознавство – Випуск 1 (53). – Ч. 1. – Харків: ППВ "Нове слово", 2008. – С. 83-91.
6. Горенок Г. Творчість Й. В. Гете та соціально-психологічні причини виникнення гамлетизму // Наука і сучасність. – Т. 51. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – С. 132 – 139.
7. Горенок Г. Трагедія Шекспіра "Гамлет" у творчій рецепції Б. Пастернака // Матеріали конференції Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи. – Київ: КНАУ, 2005. – С. 108-109.
8. Горенок Г. Шекспірівський "Гамлет" в інтерпретаціях Л. С. Виготського // Studia Philologica. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 109 – 124.
9. Горенок Г. Шекспіровий "Гамлет" і творчість Джеймса Джойса // Мова і культура. – Вип. 8. – Т. VI. Ч. 2. Художня література в контексті культури – К.: Видав. Дім Д. Бураго, 2005. – С. 128 – 135.
10. Горенок Г. Юрій Живаго як гамлетичний тип особистості (Шекспір у творчій рецепції Б. Пастернака) // Літературознавчий збірник. – Вип. 20. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 106 – 122.
11. Фрейд З. Толкование сновидений: Пер. М. Я. Когана. – К.: Здоровья, 1991. – 384 с.
12. Выготский Л. С. Анализ эстетической реакции. (Собрание трудов.) – М.: Лабиринт, 2001. – 480 с.
13. Бахтин М. М. Собрание починений: В 7 т. / Русские словари. – М., 1997. – Т. 5: Работы 1940 – 1960 гг. – 731 с.
14. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: В 22 т. / Худож. лит. – М., 1985. – Т. 21: Дневники 1847 – 1894. – 575 с.
15. Маланюк Е. Книга спостережень. Проза: В 2 т. / Гомін України. – Торонто, 1966. – Т. 2. – 480 с.
16. Донцов Дм. Невільники доктрини // Літературно-науковий вістник. – 1928. – Річник XXVII. – Книжка ІХ. – Т. ХСVII. За вересень. – С. 69 – 87.
17. Шекспір В. Твори: В 6 т. Перек. з англ.; Післямови О. Олексєнко, Н. Модестової та Д. Наливайка / Дніпро. – К., 1986. – Т. 5. – 693 с.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Горенок Г. Ю. Особенности интерпретации Шекспировского Гамлета в европейской литературе первой половины ХХ века.

Исследование посвящено проблемам интерпретации традиционного образа Гамлета и гамлетизма в европейской литературе первой половины ХХ века. В статье сравниваются национальные типы гамлетизма в его связях с психологией и философией, обращая внимание на специфику исторического развития литературы.

Horenok H. Yu. The Peculiarities of the Interpretation of Shakespeare's Hamlet in the European Literature in the first half of the 20th century.

The article focuses on the interpretation problems of the "eternal" image of Hamlet and hamletism in the European literature in the first half of the 20th century. This investigation compares the national types of hamletism in its relations with Psychology and Philosophy, going into the specific of the literature historical development.